

ГЕРД МОРГЕНТАЛЕР

МОРФОЛОГИЈА ИСТОРИЈЕ ОСВАЛДА ШПЕНГЛЕРА

Поштоване даме и господо,

Част ми је што данас овде могу да Вам представим дело филозофа историје Освалда Шпенглера.

Прво бих Вам рекао неколико речи о себи: моје име је Герд Моргенталер, професор сам јавног права на Универзитету Зиген. Моје области истраживања су уставно право и европске интеграције.

Осим тога, члан сам Председништва међународног Друштва Освалд Шпенглер. Ово научно друштво са седиштем у Белгији бави се проучавањем животног дела Освалда Шпенглера, али, такође, генерално упоредним студијама високих култура и проучавањем принципа, који почивају на историјском развоју света. Редовно организујемо интердисциплинарне скупове са учесницима из целог света, објављујемо научна дела и додељујемо сваке друге године награду Освалд Шпенглер. Том наградом исказује се част истакнутим личностима, које су је заслужиле својим познавањем историје човечанства, људске еволуције, упоредног истраживања култура или стања наше цивилизације. Досадашњи добитници награде били су француски књижевник Мишел Уелбек, историчар Валтер Шеидел који предаје на Универзитету Стенфорд и канадски психолог и филозоф Џордан Питерсон.

Желим данас да дам кратак увод у мисао и дело Освалда Шпенглера. Конкретно ћу покушати на основу његовог најзначајнијег дела *Пройаси Зайага* да представим његову „морфолошку филозофију историје” и да је применим на тренутно стање историје света. Пре тога још неколико речи о биографији Освалда Шпенглера:

Освалд Шпенглер је рођен у мају 1880. године у Бланкенбургу у Харцу као син поштанског службеника и одрастао је у приликама

ниже грађанске класе. Због срчане мане после матуре није био позван у војску. Студирао је у Халеу, Берлину и Минхену математику, природне науке и филозофију, а 1904. године је докторирао. После тога је неколико година радио као наставник у једној гимназији. Кад је 1910. године наследио велику суму новца, одлучио је да убудуће живи као слободни писац. Већ његова прва књига *Проиасиј Зайага*, која је објављена у два тома 1918. и 1922. године, донела му је славу. Разлог за то је сигурно био и наслов, јер у Немачкој је крајем Првог светског рата владало расположење пропасти. Али књига са тим нема никакве везе. Написана је кад је Шпенглер још веровао у победу Немачке у рату. Дијагноза „пропасти” се односила, као што ћемо ускоро видети, на исцрпну душевну снагу целокупног Запада.

После објављивања првог и најважнијег дела, Освалд Шпенглер се бавио поред књижевног и политичким радом. Као идејни зачетник тзв. конзервативне револуције он је био енергичан антимарксиста и истовремено критичар либералне демократије. Поддржавао је Мусолинија, али се оштро и отворено супротстављао Хитлеру. Пре него што је то за њега имало практичне консеквенце, умро је у мају 1936. године у Минхену од своје урођене срчане мане.

Освалд Шпенглер започиње своје најзначајније дело објавом, да ће покушати унапред да одреди даљи ток историје. Дословно он пише:

У овој књизи чини се први пут смели покушај да се историја предодређује. Ради се о томе да се судбина једне културе прати у оним њезиним стањима која још нису протекла – и то једне једине културе, оне која је данас на овој планети у завршавању, културе западноевропско-америчке (*Проиасиј Зайага*, књ. 1, стр. 27).

Да би се тај циљ постигао, он предлаже упоредно и – како он то назива – „морфолошко” разматрање високих култура, које су познате из историје. Он пореди осам историјских култура и то: стару Месопотамију, Египат, Кину и Индију, осим тога Мезоамерику, која је у његово време још била мало позната, а напослетку грчко-римску антику, византијско-арапску културу и Запад. Код свих ових високих култура установио је, да су се оне развијале као организми и да су притом у периоду од око 1000 година пролазиле кроз различите животне фазе настанка, процвата, сазревања и нестајања. Он говори о детињству, младости, зрелости и старости, а на другим местима о пролећу, лету, јесени и зими.

Осим тога свака висока култура има индивидуални, сасвим специфичан карактер и свој сопствени поглед на свет. Шпенглер покушава у вези с тим да идентификује „стереоскопску слику”, у

kojoj se u dotичnoj kulturi izražava vladajuće oseћање sveta. On govori i o „prasimbolu” (књ. 1, стр. 240).

За обележавање душевног живота антике, коју назива „аполонском” културом, симболично му служи „блиско тело, чврсто ограничено, у себи затворено”. Антички човек живи – као и његови богови – сада и овде. Њена математика је геометрија. Њена уметничка форма је статуа, њена сакрална архитектура је дорски храм. „Магијска” византијско-арапска висока култура насупрот томе осећа по његовом убеђењу „свет као пећину”. Она је обележена свешћу о свеприсутности једног Бога. Њена математика је алгебра, њена уметничка форма је арабескна орнаментика. У куполастој грађевини џамије симболично долази до изражаја типични осећај пећине. Симбол Запада је за њу „бескрајни простор са дубинским нагоном треће димензије”. Типичном заступнику ове културе, који тежи за бесконачним, потврђује по узору на Гетеову драму „фаустовски” карактер. Математика, коју Западњак практикује постаје апстрактна анализа, код које се ради о релацијама, док „сабирање и множење, обе античке методе рачунања са количинама и сестре цртачке конструкције, ишчежавају потпуно у бескрајности функционалних процеса” (књ. 1, стр. 130).

Разлике у погледу на свет које у овим симболима долазе до изражаја су према Шпенглеровом убеђењу толико карактеристичне и дубоке, да између култура право разумевање уопште није могуће. Свака култура је једна монада.

Типично за приступ Освалда Шпенглера је да он у средиште разматрања није стављао појединачне народе или државе него читаве културе, тј. културне кругове као целине, које су историјски одлучујуће и једне од других значајно различите. Свака од њих има своју историју, која је временски помакнута, али тече аналогно историјама осталих. Свака има, такође, своју сопствену „душу” и сопствену унутрашњу меру, тако да ни једна не сме да се мери према циљевима и вредноћима других.

Очигледно у оваквом приступу истовремено лежи и одбијање универзалистичке представе о јединственој историји света, каква се развијала у западњачком просветитељству, одбијање с тим повезане вере у напредак и одбијање сваког облика евроцентризма.

За предочавање ових теза прво ћемо погледати духовно-историјски развој високих култура који протиче кроз фазе, како их Шпенглер схвата, на примеру античке, византијско-арапске и западњачке културе (*Пройасій Зајага*, таблице од стр. 86).

Прва фаза детињство (пролеће) једне културе почиње, према Шпенглеру, тиме, што се из духа дотичне земље рађа „мит великог стила”. У том миту долази до изражаја ново „осећање Бога”: тако стоји на почетку антике, око 1100. године пре Христа, олимпијски свет богова и сага хомеровских Грка; на почетку византијско-арап-

ске културе око нулте године прахришћански осећај заједништва и апокалиптика јеванђеља, а на почетку западњачке, око 900. године наше ере, канон витешких епова и легенди о свецима католичког хришћанства римско-германског карактера.

У другој, младалачкој фази (лету) буди се свест једне културе о самој себи. Према Шпенглеру сада настаје рани градско-грађански свет, у коме се развијају критички покрети. Под њиховим утицајем долази до првог „чисто филозофског схватања осећања света”, до религиозних реформација и до „рационалистичко-мистичног осиромашења религиозног”. То се у антици показује, између осталог, у великим предсократовцима, у Питагорејском савезу и у орфичким и дионизијским религиозним покретима од 7. до 5. века пре Христа. У византијско-арапској култури треба навести процват филозофске литературе на целом Блиском Истоку од 5. до 7. века, црквене саборе и црквене расколе и појаве Ислама. Томе на Западу одговарају филозофије Галилеја, Бејкона, Декарта и Лајбница, реформације Лутера, Цвинглија и Калвина и многе протестантске струје укључујући енглески пуританизам.

Трећа фаза, зрела фаза (јесен) једне културе доноси према Шпенглеру пробој „велеградске интелигенције”. Она представља „врхунац строго духовне снаге уобличавања”. Сада влада вера у свемоћ разума. Прво религија постаје „разумна”, док се култ природе поштује. После тога настају велики идеалистични и сазнајно-теоретски системи. У антици је то време софиста и класичних филозофа Сократа, Платона и Аристотела у 5. и 4. веку пре Христа. У византијско-арапској култури налазимо у 9. и 10. веку после Христа рационалну филозофију мутазилита, затим класике Алфарабија и Авицену. На Западу је епоха просветитељства та, која је у 19. веку достигла врхунац у устројству мисли Гетеа, Канта и Хегела.

Крај чини последњи, четврти корак у развоју: фаза старења (зима), која према Шпенглеру значи „зачетак велеградске цивилизације”, али, такође, „гаси се душевна снага уобличавања”. Сад се развија „тежња нерелигиозног и неметафизичког светског грађанства”. Филозофија се срзава у стручно-научну „катедарску” филозофију, поглед на свет постаје материјалан. На крају „живот сâм постаје проблематичан”. У антици ту спадају киници, који су се појавили у 3. веку пре Христа, и последњи софисти, такође, епикурејци и стоици. У византијско-арапској култури видимо одговарајуће секте и струје, које коначно од отприлике 1000. године после Христа воде у практички фатализам Ислама. На Западу се од 19. века шири материјалистички „култ науке, користи и среће”, који представља Огист Конт, Чарлс Дарвин и Карл Маркс, поред скептичне филозофије Шопенхауера и Ничеа и од отприлике 1900. године шири се опште расположење пропасти света.

У политичком смислу уследио је током те последње фазе старења, у којој настаје велеградска цивилизација, у свим културама распад претходно организованих народних тела. Настају „безобличне масе“. Економске силе продиру кроз локалне политичке облике и снаге и утемељују космополитску „владавину новца“. Освалд Шпенглер повлачи паралелу између Александра Великог и Наполеона. Борби Римског царства, које је у успону, против трговинске велесиле Картагине и хеленистичког дијадохијског царства код њега одговара борба глобалних велесила у касном 19. и раном 20. веку – у антици као у његово време фаза империјализма и уништавајућих ратова.

Ту почиње у његовој табеларној хронологији фаза развоја Запада, која је за Шпенглера у време када је писао, још представљала будућност. За нас, који живимо 100 година касније, веома је интересантно поставити питање шта је он на основу своје морфологије упоређивања култура за отад прошле епохе и за нас још предстојеће епохе прорекао.

Ради предочавања својих теза, Освалд Шпенглер је у својој књизи *Пројасиј Запада* (после стр. 85) одштампао таблице. Помоћу ових таблица он представља духовне епохе, уметничке епохе и политичке епохе култура које пореди у њиховој „истовремености“. Наравно, у овим таблицама остају празна поља која се односе на корак развоја Запада у времену, које је за Шпенглера лично представљало будућност. То се односи на време између објављивања његовог најзначајнијег дела и данашњице, тиме се односи изван садашњости и на нашу будућност. Наравно да је веома значајно бацити поглед на поља у табlici која се односе на развој, који се у овим фазама у другим већ прошлим културама одиграо.

Шта се тамо види? У духовно-историјском погледу према Шпенглеру на крају сваке културе долази до „ширења последњег светског расположења“. Оно се изражава сходно његовој табlici у старој индијској култури у појави будизма. Томе одговара у антици хеленистичко-римски стоицизам, а у византијско-арапској култури у 11. веку после Христа практички фатализам Ислама. За Запад Шпенглер указује на том месту на ширење етичког социјализма од почетка 20. века. Ми у међувремену знамо како је тај социјализам у отад протеклих 100 година у тоталитарном претеривању учинио пуно зла. У последње време се он у „западном свету“ преобразио у самоуништавајућу идеологију, која са псеудорелигиозним струјама као што је климатски покрет доприноси ширењу „последњег светског расположења“, са агресивном-„вокер“ политиком идентитета уништава институционалне основе сопствене културе и у догледно време ће, такође, довести до „практичког фатализма“.

У политичком погледу према Шпенглеру за крај једне културе је карактеристично „распадање сад битно велеградски настројених народних тела у безличне масе”. Након што је у време великих сила, империјализма и уништавајућих ратова прво „новац” преузео власт, сад се ствара више један „цезаризам”, у коме политика диктатуре побеђује новац, а безоблично становништво се стапа у империјум који постепено поново добија „примитивно-деспотски карактер”. У антици у тој фази поред Јулија Цезара стоје, пре свега, Август и његови наследници. Сасвим на крају политичког развоја долази прелазак на „приватну и породичну политику појединачног владара”. Свет као „пљачка”. Шпенглер подсећа на појмове „египтицизам”, „мандаринство” и „византинизам”. Он дијагностикује „безисторијску умртвљеност и немоћ империјалног механизма према младим народима жељним пљачке или страним завојевачима”. То на крају води до „лаганог надирања праљудских стања у високо цивилизовани животни став”.

Као што можете да замислите, Шпенглер веома поларизује својим провокативним тезама. Критикује се не само његово политичко начело и његова драстична предказивања него и необичан филозофски и сазнајно-теоретски принцип. Замерају му да његов приступ историји није научни. Његово карактерисање култура помоћу њихових прасимбола и њиховог осећања света почива само на субјективним вредностима; његова филозофија историје остаје метафизичка и недокучива. Његова „морфолошка” метода која само емпиријски упоређује и притом посматрани феномен успона и пропасти култура узима као необорив „природни закон” је детерминистичка и песимистична. Шпенглер сâм одговара на то, консеквентно се надовезује на мисли Гетеа и Ничеа: „Од Гетеа имам методу, од Ничеа начин постављања питања” (Предговор другом издању прве књиге, књ. 1, стр. 25).

Гетеов метод се састоји у томе да приликом тумачења света органски раст и правилне промене, метаморфозе, ставља у први план уместо да се феномени појмовно рашчлањују и да се само траже каузалитети. Шпенглер жели то виђење да примени на културама. Коначно код појединца запажање, да свако у свом животу пролази кроз фазу детињства, младости, зрелости и старости и на крају умире, сводимо не само на индивидуално различите факторе који се можда могу избећи, а који сваки пут утичу на прелазак из једне у другу фазу и на крају узрокују смрт. Уместо тога узимамо ток живота у целости дат као наиндивидуални, свеједно због чега је природа то тако удесила. Шпенглер каже: „Математика и принцип каузалитета воде до једног природног реда појава, а хронологија и идеја судбине до једног историјског” (књ. 1, стр. 33).

Тако је и пропаст сваке досадашње високе културе, која је у историји доказана, била напоследку судбинска и неотклоњива.

Као тему свог наводно метафизички-недокучивог описа култура Шпенглер наводи, да су историчари садашњице веровали да испуњавају задатак, „кад религиозне, социјалне појединости и [...] појединости из историје уметности довлаче да би ’илустровали’ политички смисао једне епохе. Али они заборављају оно што је одлучујуће, наиме, одлучујуће уколико је видљива историја израз, знак, душевност која се уобличила” (књ. 1, стр. 31). Душа једне културе је, према томе, оно битно, а историјски утврдиви резултати науке, религије, филозофије, уметности, економије и политике су само површни феномени.

На Ничеов начин постављања питања Шпенглер се надовезује, тако што преузима његов немилосрдно реалистичан поглед на свет и живот. У том смислу, он наглашава да није „писао за оне који сматрају да је мудријашење о бићу једног дела само то дело [...] Разумети свет за мене значи бити дорастао свету. Битна је тврдоћа живота, а не појам живота каквом нас учи „нојевска” филозофија идеализма. Ко не допушта да га заварављају појмови, тај то не осећа као песимизам, а до оних других није нам ни стало” (Предговор другом издању прве књиге, књ. 1, стр. 24–25).

Његова филозофија историје и културе не жели бити сматрана детерминистичком и песимистичком него филозофијом судбине. Појединац јесте и остаје слободан. Он одређује како ће обликовати будућност. Тако он у последњем пасусу свог великог дела пише: „А за нас, које је случај поставио у ову културу и овај тренутак њеног постојања, у коме новац слави последње своје победе, а његов наследник, цезаризам, полако и неодољиво се ближи, за нас је тиме дат правац хтења и морања у уско описаном кругу, правац без кога не би вредно било ни живети. Ми нисмо слободни да постижемо ово или оно, али смо слободни да учинимо оно што је нужно или – ништа. А задатак који је поставила нужност историје – решава се било са појединцем, било против њега” (књ. 2, стр. 559).

Хвала Вам на показаном интересовању!

(Предавање одржано у Матици српској, 19. априла 2023)

Преводи цитата преузети из:

Освалд Шпенглер, *Прокласи Зайага: нацрти за морфологију историје свешта*, 1–2, превео с немачког Владимир Вујић, 2. изд., Службени гласник, Београд 2020.

Превела с немачког
Марија Вац